

Rätten som humanvetenskap eller den gemensamma lidelsen¹

PANU MINKKINEN

Är rättsläran en vetenskap eller en kunskap? Hur ser den problematiska relationen mellan exakthet och sanning ut i den vetenskapliga strävnan för rättvisan? Artikeln grundar sig på den franske psykoanalytikern Jacques Lacans epistemologiska skrifter.

I

Bekymren om rättens epistemologiska vaghet är lika gamla som rättsläran själv. I nuläget kan man väl anföra att rätten är en vetenskap som, trots sina kännetecknande egenskaper, liknar andra moderna samhällsvetenskaper i *kravet på exakthet*. Detta betonade till exempel rättspositivisten *Hans Kelsen* när han strävade efter att grunda rätten som en exakt vetenskap. Kelsens motparter i denna epistemologiska debatt var företrädare för en spekulativ filosofi, klassicister som ännu trodde på "ideologiska" antaganden som "viljans frihet" och som fann rätten ligga närmare de så kallade humanvetenskaperna.

Men urskiljningen mellan de moderna samhällsvetenskaperna och humanvetenskaperna är ju rätt så schematisk. Om frågan är ställd så, måste man i själva verket fråga om rätten är en vetenskap eller en kunskap, *logos* eller *tekhne*, *ratio* eller *ars*. Får man ens tala om rätten som vetenskap eller är det

bara frågan om en kunskap och en förmåga att skickligt använda rätten som ett medel?

Det finska forskningsprojektet "Rättens polycentri" innehåller en viss "polytisk" inställning. Det vill säga, i strävnan efter rättvisa under nuvarande samhällsliga omsändigheter kan man inte nöja sig med politik som tidigare, utan i dagens mångsidiga och splittrade värld måste man – till och med rättsvetaren – vara beredd och förmögen att använda åtskilliga kunskaper, att vara "polytisk" eller "polyteknisk" i ordets bokstavliga mening. Men det får inte innebära att en "polytisk" rättsvetenskap blir inskränkt till enbart "juristik", enbart till en kunskap att använda rättsliga redskap i nya förhållanden.

Med denna artikel vill jag ifrågasätta rättens epistemologiska ställning som en av de människo-forskande vetenskaperna, som humanvetenskap. Artikeln grundar sig på den franske psykoanalytikern *Jacques Lacans* skrifter om vetenskap och sanning.²

1. Från ett föredrag på Nordiska Forskarseminariet "Rätt, stat, politik och den andra," 18 – 20 juni 1993, Ekenäs, Finland.
2. Lacans viktigaste epistemologiska skrift är den sk "Rom-diskursen" från 1953 ("Fonction et champ de la parole et du langage en psychanalyse", s. 237-322, *Écrits*. Paris: Éditions du Seuil 1966; den är också till hands på svenska: "Talets och språkets funktion och fält i psykoanalysen", s. 60-162, *Écrits: "Spegelstadiet" och andra skrifter*, i urval av Iréne Matthis. Stockholm: Natur och Kultur 1989), samt en kortare skrift "Vetenskap och sanning" från 1965 ("La science et la vérité", s. 855-877 i den franska *Écrits*-samlingen). Redaktören för Lacans seminarieskrifter, *Jacques-Alain Miller*, har själv

Fast Lacan skriver om psykoanalysen, försöker jag framställa tolkningar som är betydelsefulla för rätten.

Lacans utgångspunkt är att psykoanalysen tillhör den moderna vetenskapstraditionen och de vetenskaper som tar sina krav på exakthet från de så kallade "hårda" fysiska vetenskaperna. I detta sammanhang vänder Lacan sig till *René Descartes* och hans metodologiska meditationer. För Lacan betyder vetenskaplighet förmågan att reducera ett fenomen till formellt matematiskt språk. När det gäller rätten så kunde vi exempelvis förstå vetenskaplighet som förmågan att utforma ett rättsligt påstående till en logisk, matematisk formulering. Lacans fortgång vis-à-vis *Sigmund Freud* innebär en omarbetning av språkets ställning i psykoanalysen från mening och mängd till struktur och beskaffenhet: Lacan matematiserar ett utrymme och grundar därmed en topologi. Lacan betonar att steget från mening till struktur också kräver en ny begreppsbestämning för humanvetenskaperna, men utan att kompromissa med vetenskaplighetens krav.

II

Enligt Lacan är språket den avgörande beståndsdel i vetenskapen; med språket förändrar man den organiska världen till *det symboliska*. Inom rätten skulle det till exempel betyda att empiriska rättsliga fenomen särskiljes, placeras i en abstrakt struktur och att en formell terminologi skapas. En lära som skall uppnå nivån av mo-

dern vetenskaplighet i detta förändringsarbete måste iaktta tre förutsättningar.

För det första, är bara *ett* subjekt godtagbart; vetenskapens subjekt, subjektet som undersöker världen. Alla andra subjektliknande varelser är endast språkliga konfigurationer av "objektiva" fenomen i världen. Det som i rätten benämns "rättssubjekt" är inte ett medvetet väsen i subjektets mening, utan bara en betecknande struktur för samhälleliga relationer.

För det andra, är vetenskapens yttersta objekt något som Lacan karakteriserar som "det lilla a" (objet petit *a*), fallos, det vill säga en mening som ingen betecknande kan bära. Denna omöjlighet att få tag i den yttersta meningen, skapar den brist med vilket objektet behärskar språket. Det vetenskapliga objektet är ouppnåeligt därför att bristen är en följd av *det omedvetna* (Freuds vetenskapliga uppfinning eller "*la chose freudienne*" som Lacan kallar den). Åtskilliga rättsliga nyckelbegrepp – det som här angår oss är ju främst "rättvisan" eller "rättfärdigheten" – är tvungna att fungera som rättens vetenskapliga objekt, men bara som svävande riktningar utan rigorösa begreppsbestämningar.

För det tredje, måste en fullständigt överförbar vetenskaplig modell skapas, som kan förmedlas utan att hänvisa till ett mänskligt väsen. För att uppnå nivån av modern vetenskaplighet betyder detta, att man först måste fördriva modellen för intersubjektivitet och transferens. I detta sammanhang skulle den tredje förutsättningen till exem-

skrivit ett bra förord till den svenska textsamlingen (s. 13-26). När det gäller epistemologiska frågor, har *Alexandre Leupin* skrivit ett lämpligt och begripligt förord till sitt urval ("Introduction: Voids and Knots in Knowledge and Truth", s. 1-23, Alexandre Leupin (red.), *Lacan and the Human Sciences*. Lincoln/London: University of Nebraska Press 1991).

pel kräva, att min uppfattning om epistemologiska frågor i den vetenskapliga strävan efter rättvisa, borde vara möjlig att förmedla till er utan att jag stöder mig på den betydande kraften i Lacans namn.

Men Lacan erkänner alltså att de så kallade humanvetenskaperna måste uppmärksamma ett särskilt problem. Det finns något som inte kan formaliseras, nämligen *det omedvetna*; det finns mening i subjektets omedvetna, men ingen betecknande kan föreställa sig den. När vetenskapens subjekt vänder sig vetenskapligt mot objekt hon upptäcker i sin värld, borde hon också kunna formalisera det som är "inte med vetandet". Men de människo-forskande humanvetenskaperna måste iaktta att det finns något i världen som är otillgängligt för vetenskapen, något som vetenskapens formella språk aldrig kan nå. Inom någon annan människo-forskande vetenskaplig lära, såsom estetik, är det kanske mer lättfattligt att medge att "konstnärlig skönhet" inte kan tvingas in i en formell modell, men det samma gäller lika väl för rätten. Det vore till exempel omöjligt att vetenskapligt visa beskaffenheten av de så kallade allmänna rättsprinciperna med hjälp av ett formellt rättssystem. Med andra ord, humanvetenskaperna – till vilka jag alltså räknar rätten – behandlar inte bara fakta utan också beräkningar eller enligt Lacans terminologi konjekturer. *Konjekturvetenskaperna* undersöker fenomen vilkas orsaker finns utanför dess räckhåll. Vi kan endast framställa uppskattningar om rättvisans tillvaro, men detta behöver inte betyda att en rättsvetenskap som eftersträvar rättvisa vore helt omöjlig eller fruktlös.

Enligt Lacan införs det omedvetna i vetenskapen genom det, att man även i en sy-

stematisk verksamhet trots allt är tvungen att använda vanligt, icke-formaliserat språk. Även om man kan förklara ett fenomen i världen med matematiska symboler, måste man också kunna beskriva själva symbolerna och deras användning med icke-formaliserade beteckningar. Man kan måhända härleda en logisk formulering ur ett juridiskt påstående, men för att kunna bruka formuleringen i vetenskapliga sammanhang, måste man också kunna visa hur man konstruerat och använt symbolerna.

Här framträder en mängd avsevärda svårigheter. I konjekturvetenskaperna tycks den formella modellen inte vara lämplig för omedveten mening; vetenskaplighetens förutsättningar är oförenliga med intersubjektiva relationer. Den konsekventa systematiken i rättsordningen kan kanske framställas, men rättvisan står ännu utanför alla vetenskapliga modeller. Vi står inför en paradox: delvis kan man tala om en exakt rättsvetenskap som kan förmedlas, men rätten är delvis smittad av omedveten mening. Om rätten förstås som en humanvetenskap, så innefattar detta också en dold sanning som inte kan formaliseras eller förmedlas, utan om vilken enbart konjekturer kan framställas. Vill allt det här säga, att vetenskap och sanning är oförenliga, att vetenskapen bara kan undersöka fenomen som sanningen har infört i världen genom språket? Har rätten tillgång till rättvisan, bara som den inställer sig i människans värld genom språket, men aldrig till rättvisans sanning? För att tala om rätten som en vetenskap, borde man kunna överföra rättvisans betecknande (Lacan benämner det vetenskaplighetens mentala förutsättning), uppteckna rättvisans fenomen (dess experimentella förutsättning) och insätta rättvisans betecknande i en symbolisk kedja (dess rationalistiska förutsättning).

III

Men paradoxen skulle bara upprepa de ursprungliga motsatserna: vetenskap eller kunskap, *logos* eller *tekhné*, *ratio* eller *ars*. I en sammansättning av motsatser skulle rätten bara förbli "juristik", en skicklig användning av lagen. Likväl skulle alla andra konjekturvetenskaper endast förbli hermeneutiska tolkningskunskaper, något som den italienske filosofen *Gianni Vattimo* benämner "svagt tänkande." Men enligt Lacan måste anknytningen mellan vetenskaplig exakthet och omedveten sanning omfattas av konjekturvetenskapernas epistemologiska grund.

"Vetenskap och sanning lider tillsammans" skriver Lacan någonstans; de är oförmögna att förklara varandra och plågas av en gemensam brist: omöjligheten att uppnå fullkomlighet. Även de så kallade exakta vetenskaperna innehåller obevisbara antaganden, exempelvis omöjligheten att bevisa själva principen om granskning som lämplig genom granskning. Inför sina egna ofullkomligheter tycks rätten vara redo att antingen åsidosätta sådana svårigheter som oavgörbara aporier (som rättspositivismen gör med moraliska och etiska frågor) eller vädja till yttre förstärkning (som den moderna rationella rättsteorien gör med sociologiska samhällsförklaringar).

Det som Lacan kallar vetenskaplig ofullkomlighet innebär att vetenskapens objekt, undersökt av ett subjekt som plågas av det omedvetna, aldrig kan sys fast; det förblir ett hål som förhindrar en fullständig vetenskaplig rationalisering av människovärlden. Inom konjekturvetenskaperna är hålet fyllt just med det omedvetna. Därför motsvarar omöjligheten av en vetenskaplig "sotur" sanningens ofullkomlighet.

Men även konjekturen kan framställas relativt exakt, och därför betraktar Lacan en så skarp motsättning mellan vetenskap och sanning som onödig. Konjekturvetenskaperna, och bland dem rätten, kan överhuvudtaget inte åtskiljas från modern vetenskap; för om vetenskaplig exakthet inte är möjlig i fråga om rättvisan, sticker konjekturvetenskaperna med sin omedvetna sanning också ett hål i förtroendet för modern vetenskaplig exakthet. Om konjekturvetenskaperna måste formaliseras inför vetenskaplighetens krav – Lacan hänvisar ju här främst till strukturalismen – så måste vetenskapligheten själv också underställas det omedvetnas sanning: exakthet och sanning är inte oförenliga med varandra. Lacan använder en topologisk framställning, ett "Möbiusband," för att bevisa sin åsikt.

Slutligen måste man enligt Lacan visa, hur fördelningen mellan vetenskap och sanning är medfödd och insatt i vetenskapens själva struktur. Förbindelsen mellan de två är otydligt paradoxal och spänningsfylld. Det som i psykoanalysen benämns symptom, är intryck av försök att få tillgång *från* den imaginära ordningen, drabbad av intersubjektiva relationer och identifikationer med vilka man bestämmer sin ställning i den sociala världen, *till* den symboliska ordningen, ett formellt och stängt system där språkets meningar formas. Men utan det falliska "mästarebetecknande" som skulle fast slå systemet, är man fångad i omedvetna förhoppningar och mardrömmar, tvingad att använda ett metaforiskt och figurativt språk. Man kan sträva efter att uppnå rättvisan genom ett helt igenom rationellt, formellt och vetenskapligt juridiskt språk, men detta omöjliga uppdrag leder alltid till rättslig retorik.

IV

Det hårda motståndet mot Lacans "antihumanistiska" epistemologi har tolkats som symptom på en cartesiansk humanism. Den mänskliga existensen i världen är i sista hand inte garanterad av Gud, som Descartes påstod, utan den förblir i en spännande osäkerhet. Men detta är inte så lätt att erkänna. För vår del i det finska projektet, "Rättens polycentri," är osäkerheten om den slutliga "vetenskapliga" rättvisetolkningen också motivationen för vår "politik", för rätten förstådd som humanvetenskap. Det är det essentiella skälet för den grundande viljan att veta om rätten.

Å andra sidan, en epistemologi som redan grundas på subjektets visshet om sig

själv och sin värld kan aldrig godkänna det omedvetna, ett "undertryckt" objekt som är närvarande just genom sin frånvaro, en "fallisk" mening som man känner bara därför att den är så svår att upptäcka. I sista hand är det frågan om oförmågan att behärska den omgivande världen.

Om rättvisan vore till hands, skulle också rätten som vetenskap vara onödig.

Författarupplysningar:

Panu Minkkinen, jur. lic., forskare.

Forskningsprojekt "Rättens polycentri", PB 35, FIN-00014 Helsingfors Universitet Finland.

Cage: Concert for Piano and Orchestra